

RECENZJA *BOOK REVIEW*

MAREK CZYŻEWSKI
Uniwersytet Łódzki

Dariusz Galasiński, Justyna Ziółkowska, *Discursive constructions of the suicidal process*, Bloomsbury Academic, London 2020, ss. 224.

Problematyka samobójstw stanowi wyzwanie dla nauk społecznych od początków ich istnienia jako osobnej dyscypliny. Powód jest prosty: rozpatrywana w optyce nauk społecznych samobójcza śmierć jest wydarzeniem krańcowym: aktem ostatecznej rezygnacji z uczestnictwa w życiu społecznym. Tym samym samobójstwo jawi się jako świadome odrzucenie podstawowych wymogów ładu społecznego, niezależnie od tego, czy wymogi te pojmowane są w duchu normatywnej spójności i integracji społecznej, czy nieusuwalnych sprzeczności i konfliktów. Dlatego nie jest przypadkiem, że klasyczne dzieło jednego z „ojców założycieli” socjologii, Emila Durkheima [2011, pierwsze wydanie 1897], traktuje o samobójstwach, ich typologii oraz uwarunkowaniach, a zawarty tam paradygmatyczny wzór pozytywistycznego postępowania badawczego dotyczy właśnie możliwości socjologicznego wyjaśniania samobójstw jako obiektywnego faktu społecznego. Nie jest także przypadkiem, że przedstawiciele etnometodologii, radykalnie przeciwstawnej orientacji socjologicznej, zajmowali się problematyką samobójstw, stawiając pytanie odwrotne od Durkheimowskiego: jakie reguły interpretacji decydują o tym, że określony przypadek śmierci zostaje uznany za obiektywny fakt samobójstwa [Garfinkel 2007, pierwsze wydanie 1967; Atkinson 1978]. Konsekwencją postawienia tego pytania było powstanie analiz odnoszących się do statusu oficjalnych statystyk dotyczących samobójstw oraz sposobów wykorzystywania tych danych w socjologii [Douglas 1967].

Dr hab. prof. UŁ, Katedra Socjologii Kultury, Instytut Socjologii, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny; e-mail: marek.czyzewski@uni.lodz.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9544-1420>

Już z tych powodów książka lingwisty Dariusza Galasińskiego i psycholożki Justyny Ziółkowskiej powinna budzić zainteresowanie środowiska socjologicznego. Kolejny istotny powód wiąże się z tym, że publikacja ta – jak wskazuje jej tytuł – mieści się w obszarze analizy dyskursu, dziedziny badań interdyscyplinarnych uprawianych nie tylko przez licznych językoznawców i – znacznie rzadziej – przez psychologów (m.in. w ramach tzw. psychologii dyskursowej), lecz także przez reprezentantów innych dyscyplin, w tym także przez socjologów. Szereg racji – a lista ich ulegnie poniżej znacznemu powiększeniu – przemawia zatem za tym, by socjologowie szukali inspiracji w książce Galasińskiego i Ziółkowskiej, i to nawet wtedy, gdy przedmiotem ich głównego zainteresowania nie jest ani problematyka suicydologiczna, ani analiza dyskursu¹.

Książka ma przemyślaną i spójną strukturę. W części pierwszej autorzy precyzują swój sposób analizy jako konstrukcjonistyczne podejście do dyskursu, a w jego ramach deklarują się jako zwolennicy nurtu krytycznego (s. 12; paginacja w nawiasach odnosi się miejsca w omawianej książce). Obfity materiał badawczy został zebrany w Polsce i składa się z trzech segmentów: 65 wywiadów z osobami po próbie samobójczej; 614 listów pożegnalnych osób, które popełniły samobójstwo w latach 1998–2008; oraz 26 rysunkowych wizualizacji procesu dochodzenia do decyzji o samobójstwie, zebranych od osób po próbie samobójczej (s. 18–21). Przytaczane w kolejnych rozdziałach fragmenty materiałów zostały przetłumaczone na język angielski, jednak każdy rozdział opatrzone aneksem, w którym czytelnik polski może się zapoznać z materiałami w ich oryginalnej wersji językowej. Przedmiot zaprezentowanej analizy – adekwatnie wobec cech materiału badawczego – autorzy określają mianem „narracyjnej konstrukcji procesu suicydalnego” (s. 11). Kluczową cechą postępowania badawczego było respektowanie wektora *bottom-up* (czyli niejako oddanie głosu osobom suicydalnym poprzez uczynienie jakościowej analizy uzyskanych od nich materiałów podstawą badania), w odróżnieniu od dominującego w suicydologii wektora

¹ Przez problematykę suicydologiczną rozumiem zagadnienia empiryczne i teoretyczne odnoszące się do samobójstw, prób samobójczych oraz samobójczych kryzysów psychicznych. Zagadnieniami tymi zajmuje się szereg dyscyplin naukowych (m.in. psychologia, psychiatria, socjologia czy demografia). Starania na rzecz integracji wiedzy uzyskanej na gruncie różnych dyscyplin wiążą się z rozwojem interdyscyplinarnej dziedziny nauki o nazwie „suicydologia”. Termin „osoba suicydalna” w ścisłym sensie oznacza osobę znajdującą się w kryzysie samobójczym, czyli taką, która ma myśli samobójcze, lub nawet przygotowuje się do popełnienia samobójstwa. W tym tekście termin ten stosowany jest jednak w sensie szerszym, obejmującym także osoby, które podjęły próbę samobójczą lub popełniły samobójstwo. Kontekst użycia tego terminu będzie informował, o którą z kategorii osób suicydalnych w danym sformułowaniu chodzi.

top-down (opartego na z góry przyjętej konceptualizacji skupionej na identyfikacji czynników sprzyjających podjęciu decyzji o samobójstwie), (s. 9).

W części drugiej (*Konflikt dyskursów*) zarysowany został kontrast między, z jednej strony, dominującym w ujęciach naukowych traktowaniem samobójstwa jako wyizolowanego z osi czasu wydarzenia i, z drugiej strony, widocznego w zebranych materiałach „procesu samobójstwa”. W kolejnym rozdziale autorzy dystansują się od dominującego w obszarze suicydologii, wewnątrz sprzecznego pojmowania podmiotowej sprawczości (ang. *agency*) osób suicydalnych i rekonstruuja złożony obraz sprawczości, który wyłania się ze sformułowań osób suicydalnych. Rozdział czwarty przynosi rekonstrukcję czynności podejmowanych w ramach przygotowań do popełnienia samobójstwa. Kolejny, być może najbardziej przejmujący rozdział zawiera analizę wypowiedzi osób suicydalnych na temat samego aktu samobójstwa. W niezmiernie interesującym rozdziale szóstym autorzy skupiają się na kwestii w małym stopniu obecnej w tradycyjnej suicydologii, a mianowicie na obrazie przyszłości kreślonym w listach pożegnalnych. Osobny, siódmy rozdział poświęcony został analizie najbardziej oryginalnego segmentu materiałów: wykonanym przez osoby suicydalne rysunkowym przedstawieniu osi czasu prowadzącej do próby samobójczej. Wreszcie, zakończenie książki podsumowuje dokonane ustalenia empiryczne, a także podnosi kwestię możliwości praktycznego zastosowania przeprowadzonej analizy. Jak się wydaje, specyfika podjętej problematyki wręcz skłania do tego, by do „agendy” badawczej dodać także aspekt aplikacyjny, odnoszący się do wykorzystania rezultatów analizy w obszarze pomagania osobom suicydalnym. Autorzy wprawdzie deklarują zainteresowanie tą kwestią, lecz deklaracji tej nie towarzyszą propozycje konkretnych rozwiązań praktycznych – prócz (skądinąd redundantnie powracającego w książce) postulatu reorientacji suicydologii z analiz samobójstwa jako wydarzenia w stronę analizy procesu suicydalnego (s. 181–183).

Przedstawione wyżej streszczenie zawartości tej świetnej publikacji nie oddaje w pełni jej niezmiernie wysokich walorów empirycznych i teoretycznych. Szkoda, że zdecydowanie pozytywny obraz książki mącą jednakże jej niektóre cechy stylistyczne. Po pierwsze, lekturę nieco utrudnia „raportowa” stylistyka oraz rozliczne metakomunikacyjne wskazówki – zapowiedzi i podsumowania sygnalizujące, co było lub będzie prezentowane w tym albo innym fragmencie. Po drugie, przesadne wydaje się akcentowanie innowacyjnych aspektów publikacji.

Kilka słów chciałbym poświęcić tej drugiej sprawie. Autorzy twierdzą, że proponują „pierwsze opracowanie jakościowe, które nie rozpatruje samobójstwa jako pojedynczego, pozaczasowego wydarzenia, lecz jako proces rozciągnięty

w czasie” (s. IV). Wbrew tej tezie istnieje kilka opracowań tego rodzaju. Najszerzej znane jest prawdopodobnie psychologiczne studium Edwina S. Shneidmana [2004], kluczowej postaci światowej suicydologii, zawierające rekonstrukcję procesu biograficznego, którego kulminacją stanowiło samobójstwo. Materiałem badawczym był tu obszerny list pożegnalny osoby, która odebrała sobie życie, oraz wywiady z jej bliskimi i z ekspertami. Wypada odnotować, że autorzy omawianej tu publikacji powołują się na szereg innych prac Shneidmana, lecz nie uwzględniają wyżej wspomnianej pozycji. Zdecydowanie mniej znana, choć niezwykle doniosła, jest przeprowadzona przez Gerharda Riemanna [2007] socjologiczna reanaliza dziennika Wallace’a Bakera, poddanego pierwotnej analizie przez Ruth Shonle Cavan [1928]. Warto podkreślić, że Riemann, przedstawiciel nowoczesnej analizy biograficznej, rekonstruuje proces biograficzny prowadzący do samobójstwa Bakera systematycznie i drobiazgowo, stosując nowe narzędzia jakościowej analizy narracyjnych aspektów dziennika osoby suicydalnej. Zatem być może książka Galasińskiego i Ziółkowskiej jest opracowaniem pierwszym tego rodzaju w lingwistyce, lecz już niekoniecznie w naukach społecznych. Na marginesie warto odnotować, że w odróżnieniu od badań prezentowanych w *Discursive constructions of the suicidal process* zarówno przywołana praca Shneidmana, jak i studium Riemanna oparte są na intensywnej analizie pojedynczego przypadku (ang. *single case analysis*).

Ponadto autorzy twierdzą, że, wyjąwszy wcześniejszą pracę jednego z nich [Galasiński 2017], proponują pierwszą analizę dotyczącą listów pożegnalnych jako aktów komunikacji (s. 81). W rzeczy samej pogłębionych analiz listów pożegnalnych jest niewiele i dominują wśród nich opracowania psychologiczne [np. Shneidman 2004; Meyer, Irani, Hermes, Yung 2017]. Całkowicie jednoznacznej deklaracji autorów przeczy wszakże podany wyżej przykład pracy Gerharda Riemanna (2007). Trudno byłoby znaleźć inną analizę suicydologiczną, która byłaby bardziej ukierunkowana zgodnie z wektorem *bottom-up* (czyli od drobiazgowej analizy tekstu ku ogólniejszej konceptualizacji). Warto tu także wspomnieć o analizie treści listów pożegnalnych przeprowadzonej przez Krzysztofa Rosę [2015]. Już po publikacji *Discursive constructions of the suicidal process* ukazała się monografia Halszki Witkowskiej [2021] w dużej mierze poświęcona cechom gatunkowym listów pożegnalnych.

Wreszcie, pewnego uzupełnienia wymaga sformułowana na czwartej stronie okładki teza, iżby autorzy „wprowadzali analizę dyskursu do dziedziny suicydologii”. Uwagi na ten temat zawarte w tekście książki są już ostrożniejsze i wskazują jak najbardziej trafnie na to, że zastosowania analizy dyskursu bywają w suicydologii niezmiernie rzadkie (s. 12).

W tym kontekście zaskakiwać może fakt, iż brakuje w książce odniesień (choćby polemicznych) do badań Harveya Sacksa [1967, 1992], twórcy analizy konwersacyjnej, nad rozmowami osób suicydalnych z telefonem zaufania. Analizy Sacksa nie dotyczyły wprawdzie listów pożegnalnych, a przynależność analizy konwersacyjnej do analizy dyskursu nie jest oczywista i zależy od przyjętego znaczenia terminu „analiza dyskursu”. Traktując jednak zakres tego ostatniego terminu szeroko (tak, by obejmował nie tylko kierunki kojarzone z nazwą *discourse analysis*, lecz także wszelkie analizy materiałów dyskursowych), analiza konwersacyjna z pewnością do obszaru analizy dyskursu należy i stanowi jeden z jego istotnych nurtów.

Atrybut innowacyjności zdaje się zatem bardziej składnikiem, zgodnych z wymogami współczesnego życia akademickiego zabiegów autopromocyjnych, niż w pełni trafną autodeskrypcją. Z drugiej strony ten stan rzeczy pozwala na umiejscowienie *Discursive constructions of the suicidal process* w literaturze przedmiotu. Faktycznie, w ramach suicydologii nadal dominują ilościowe analizy typu *top-down* dotyczące czynników ryzyka, lecz od szeregu lat rozwija się alternatywny nurt analiz jakościowych i „procesualnych”. Bez wątpienia omawiana publikacja mieści się w tym nurcie, choć go nie inicjuje. Tym bardziej istotne staje się pytanie, co nowego wnosi to opracowanie w literaturę przedmiotu? Zasługi autorów są w tym względzie doniosłe i godne uznania. Książka Dariusza Galaśńskiego i Justyny Ziółkowskiej dostarcza bowiem niezwykle przekonujących uzasadnień dla procesualnego podejścia do kwestii samobójstw oraz w pełni temu podejściu odpowiadających, rozbudowanych, jakościowych analiz obszernych i frapujących materiałów badawczych.

BIBLIOGRAFIA

- Atkinson J. Maxwell. 1978. *Discovering suicide: Studies in the social organization of sudden death*. London: Macmillan Press.
- Cavan Ruth Shonle. 1928. *Suicide*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Douglas Jack D. 1967. *Social meanings of suicide*. Princeton: Princeton University Press.
- Durkheim Emil. 2011. *Samobójstwo. Studium z socjologii*. Warszawa: Oficyna Naukowa (pierwsze wydanie 1897).
- Galasiński Dariusz. 2017. *Discourses of men's suicide notes: A qualitative analysis*. London: Bloomsbury Academic.
- Garfinkel Harold. 2007. *Studia z etnometodologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (pierwsze wydanie 1967).
- Meyer Cheryl L., Taronish H. Irani, Katherine A. Hermes, Betty Yung. 2017. *Explaining suicide. Patterns, motivations, and what notes reveal*. London: Academic Press.

- Riemann Gerhard.** 2007. „Suizidalität als Prozess – eine Re-Analyse des Tagebuchs von Wallace Baker in Ruth Shonle Cavans *Suicide*”, *Zeitschrift für Qualitative Forschung* 8(2): 287–327.
- Rosa Krzysztof.** 2015. „Listy pożegnalne niedoszłych samobójców. Analiza treści”. *Przegląd Socjologiczny* 64(4): 103–128.
- Sacks Harvey.** 1967. The search for help: No one to turn to. In: *Essays in self-destruction*, E.S. Shneidman (ed.), 203–223. New York: Science House.
- Sacks Harvey.** 1992. *Lectures on conversation*. Oxford: Oxford University Press.
- Shneidman Edwin S.** 2004. *Autopsy of a suicidal mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Witkowska Halszka.** 2021. *Samobójstwo w kulturze dzisiejszej. Listy samobójców jako gatunek wypowiedzi i fakt kulturowy*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.